

Örkény egyperceseiének igazi virágzó táptalaja a korrupció, visszaélés, tüntetés, válság, bizalmatlanság, nyugtalanság, szorongás kulcsszavakkal rendelkező jelen. Ez a mondat kikíváncozik (mert nincs olyan nap, hogy ne szembesülnénk vele), de nyilván nem az egypercesektől fog helyreállni a világ működése. Viszont az semmiképp sem árt, ha a ránc- és táskarejtő reggeli smink, vagy az előre begyakorolt és egész nap erőltetett mosoly görbe tükör előtt kerül fel az arcra. Életterekről, viszonyokról és nem utolsósorban magányról van szó. Az emberi történetek kiüresednek, elbeszélnek egymás mellett, eltűnnek a süllyesztőben, és ez bizony groteszk, de úgy, hogy már fel sem tűnik: olyan természetes, mint az, hogy vásárláskor a méregdrága helyett az akciós árucikket választjuk. Ezek jutottak eszembe, most, mikor több év elteltével újraolvastam az Egyperces novellákat.

Évekkel ezelőtt találkoztam először a Láng Zsolt tollából szökött Pálcikaemberrel is, megismertem az életét, a barátait, a szokásait. A megismerés hamarosan a legrosszabb kifejezéssé vált, mert rájöttem, a Pálcikaember (bár most sincs fogalmam, hogyan is néz ki) folyamatosan felbukkan az ember életében, és nem lehet kiismerni. Ha valaki találkozik vele, jobb, ha felkészül: folyton szöszölni kell majd vele, egyetlen apró részletet sem szabad figyelmen kívül hagyni. Láng Zsolt (mert szövegeiben amúgy sem panorámákat mutat, hanem kitűnő érzékkel tárja fel a világ legérdekesebb mikroszkopikus szeleteit) erre figyelve mégis szavakká tudta formálni a Pálcikaembert, aki valójában „nincs is, és akkor, ha mégis van, bármi lehet” (Ajtó). Ennélfogva a vele való foglalkozásunk nem merülhet ki a történetek elolvasásának időtartamában. Olvasás közben pedig nem lehet nem asszociálni az egypercesekre, hiszen pontosan a kérdéses időtartam adja az első analógiát. Örkény olyan műfajt teremtett ezen rövid írásokkal, mely látszólag kényelmes annak az olvasónak, aki civilben minden bizonnal rohanásban van. Időt spórolunk velük, nem kell hónapokig figyelni, áll a Használati utasításban. Bármilyen helyzet alkalmas egy novella elolvasására, még rossz közérzet, zaklatott idegállapot esetén is ajánlott (mellékhatásokról nem esik szó). Bátran fogyasztható állva, ülve, esőben, szélben, túlszűfolt buszon.

Ez profi marketingérzékre vall, úgy tűnik, ezzel minden (idő)takarékosságra való igényünk ki van szolgálva, a krónikus időhiányban szenvedő egypercesfogyasztó nyugodtan gondolhatja: huhh, ezt is letudtam. A rafinált, ugyanakkor pozitív átverés akkor igazolódik be, amikor (esetenként) függőséget okoznak a szövegek, és működésük a filmsorozatokra kezd emlékeztetni: nem lehet egy rész után abbahagyni, ha igényeinknek megfelel.

Ugyanigy muszáj továbblapozni, megtudni a következő történetet. De pont olyan erős késztetés a visszalapozás is, hiszen újra és újra fel kell fedezni, mi minden történhet egy perc alatt. Az egypercesek igazán hűséges olvasójának jobb biztosra menni, és minden olyan eshetőséget kipróbálni, melyeket a Használati utasítás kínál, hiszen minden helyzetben benne van a történet átalakulásának lehetősége.

A kölcsönhatások és a különbségek miatt abszolút lehetségesnek tartok két dolgot. Egyrészt szinte biztos vagyok benne, hogy Láng Zsolt Pálcikaembere előszeretettel lubickolna Örkény egyperces történeteiben, másrészt azt is valószínűnek tartom, hogy az egypercesek szereplői szívesen beleszöppennének a Pálcikaember életébe kikapcsolódásképpen, mert talán azt gondolják: kiváló alkalom a pihenésre, hiszen a Pálcikaembernek nagyszerű barátai vannak, és igazán kellemes, családi környezetben él. Csak azt nem tudják, hogy a Pálcikaember sokat rágódik, láthatóan nem érzi jól magát a bőrében, és talán jót tenne neki egy nagyvárosi trip. Legalábbis ez derül ki a papírrepülő-hajtogatásnál (Élet)!

Életterek kicsiben és nagyban

A Pálcikaember élettere valóban nyugodtabbnak tűnik az egypercesek urbanus, kicsapongó és jelentősen veszélyes, legtöbbször személytelen légköréhez képest, ahol semmi nem számítható ki előre, és minden megtörténhet, mert mindent meg lehet történetni. Semmi nem feltűnő, legfennebb az, ami természetes kellene legyen. A két teret összehasonlítva, tényleg a Pálcikaemberé a biztonságosabb környezet. Attól válik csodássá, hogy olyan (általában mesékben felbukkanó elemeket) nagyít fel, melyek léteznek, de elenyésznek a valóságban. Minden kicsi, és úgy tűnik, családian takaros. Nem is fontos, hol lakik ő, elég, hogy tudomásunk van arról, hogy kicsi az udvara, a szobáskáját többféleképpen át lehet rendezni, virágzó narancsfákkal díszített kicsi teázóban találkoznak a barátai, akiknek neve nem enged túl magas termetekre következtetni. Viszont eme látszólag statikus világban, ahol „semmi nem történik”, belső síkokra tevődnek át a történések, amelyek legalább annyira kalandosak, mint Örkénynél a rohanás imádatában háromlábú kutyákkal húzatni a kocsinkat (Legmerészebb álmaink is megvalósíthatók).

Az egypercesekben ellenben az az ijesztő (de nevezhetjük kihívásnak is), hogy folyamatosan ismerős budapesti terek bukkanak fel, és ez nagyban növeli a történetek realitásízét. Kirajzolódik egy eddig láthatatlan Budapest, amely különös utcai és bérháztörténetekkel kecsegtet. Csak részleteket kapunk, nem tudjuk sem az előzményeket, sem a következményeket. Folyamatosan eltévedünk, nem jegyezzük meg a helyet, ahol egyszer csak egy percig jártunk. A sajtónak pedig annyira sincs hitele, mint eddig, hiszen a szemünk előtt íródnak álhírek (Hírek és álhírek – Az öt világrész eseményei), de az sem kizárt, hogy a holnapi újságot ma is megvehetjük (Az autóvezető). Végül is miért ne gyárthatnánk álhíreket egy olyan világban, ahol már semmi nem meglepő?! Nem szenzáció, hogy Hajduska Mihályné kimászik a sírból, aztán egy kis semmitmondó diskurálás után visszabújik a földbe (Nincsen semmi újság), ahogy az sem meghökkentő, hogy Zsolozsma, a Kossuth-díjas kritikust csókkal üldözi egy félmeztelen kirakatbaba (Egy erotikus esemény). Persze, a Pálcikaember életében is felbukkannak különböző különös furcsaságok, ezek azonban mégsem annyira véletlenszerűek. Egyrészt mert esetenként előre kigondolt tervek valósulnak meg (ilyen a Holdbéli Csolnakossal való találkozás), másrészt azért, mert a Pálcikaember elgondolkodik, rágódik, reflektál a történetekre. Például, amilyen szerencséje van, egy alkalommal lehetséges, hogy egy gonosz hangya életét mentette meg, ráadásul ez este jut eszébe.

Szűk és tág, zárt és nyílt terek találkoznak, kinti és benti világok ütköznek Láng Zsolt és Örkény István írásaiban. Otthonosság és otthontalanság érzése alakul mozaikká. A tér ismerőségéhez vagy ismeretlenségéhez viszont hozzájárul az is, hogy kik teszik azzá, milyen viszonyok alakulnak ki.

Lekapcsolt kapcsolatok

Próbálok megfejtetni, hogy vannak-e a szereplőknek ellenségei, hogyan oldódnak meg a konfliktusok, hiszen a státusokkal és hatalmi viszonyokkal megfertőzött valóságot az elfojtás dominálja. A történetek humorosak néhány kivétellel, melyek igencsak szívszorítóak. A Pálcikaember, mert esendő, megmosolyogtat. Az egypercesek megkacagtatnak, mert szélsőségesek. De nem csak erről van szó. Az egypercesek egyik legfőbb humorforrása az, hogy a szereplők annyira elbeszélnek egymás mellett (pedig sokszor mindkét beszélgető fél ugyanazt mondja), hogy az eleve adott konfliktushelyzetnek lehetősége sincs kibontakozni, ezért a levezető megoldás is elmarad, így a (hatalmi) státusok is nagyjából érvényüket veszítik, mert nincs lehetőség a hatalom megmutatására. Kedvencem az egyik leghosszabb című egyperces: Sokszor a legbonyolultabb dolgokban is jól megértjük egymást, de előfordul, hogy egészen egyszerű kérdésekben nem. A zseniális történet tömören: egy gumimatrac kikölcsönözhetetlensége a vallásszabadságról és Kierkegaardról szóló diskurzus alatt.

A Pálcikaember esetében részben fordított a helyzet, de nem biztos, hogy jobb. Lizaveta, Ragics, Dokikám, Fiatalember és a Pálcikaember ragaszkodnak egymáshoz. Ez a kötődés őszintének is tűnik addig a felfedezésig, hogy általában akkor ártnak a barátságuknak, amikor segíteni próbálnak egymáson. Ettől tűnnek esetlennek, mégis szerethetőnek. Az ő kicsi világukban azonban nem is történhetnek tömegkatasztrófák (mert tömeg sincs), így az elenyészőnek tűnő problémák felnyitódhatnak, legalább olyan komolyan kell venni őket, mint egy közlekedést megbénító balesetet. Kis közösségekre valló intrikák bukkannak fel. Néha a Pálcikaember zsörtölődik és gonoszkodik, néha a barátai pletykálnak, kétségbe vonják a létezését is. Lizaveta nem is tudna elképzelni unalmasabb dolgot, mint egy szilvesztert a Pálcikaemberrel a Pálcikaembernél (Szilveszter). Máskor pedig önkéntelenül segítségére sietnek, ha álmatlanság győtri. Talán mert kaland álomjáró macskát szerezni (Álom), talán mert tényleg szeretik őt. Ez az ambivalencia az, amitől nem bízunk meg bennük, amitől érezzük a lappangó konfliktusokat, de mégsem tudjuk megfejtetni a viszonyokat. Talán mert egyszerre vágnak kapcsolatokra, és menekülnek is előlük.

Magánykodás

Az egyedüllét érzése szinte divat. Vagány a magány, mindent rá lehet fogni. A viszonyok kiüresedésénél fogva az egyedüllét képeződik le a szövegekben, központi témája lehetne a Pálcikaember életének és az egyperces novelláknak egyaránt. A Pálcikaember titkon beismeri, hogy a magánytól szenved a leginkább, folyton ezt próbálja megszüntetni. Hangyát ment meg (Hangya), csigává zsugorodik (A csiga), próbál kedves lenni Ragiccsal, de tévedésből jobbkezes szendvicset ken neki (Szendvics), lábujját szimulál, mert nem akar egyedül szilveszterezni (Szilveszter). Másrészt pedig alakváltozásaival ijeszti el a körülötte lévőket. Ki lehet vajon ő, akinek csengettyű csilingel a szíve helyén, és akit hol összetévesztenek egy csigával, hol megszidnak, hogy hajoljon lennebb, mert tapintatlanul magas? Ha valahol tetten érhető a létezése, akkor az minden bizonnyal saját lényünk – kire vonatkozik ez a lényünk? – alakváltozó gondolatainak mozaikjában keresendő.

Az egypercesek szereplői viszont természetüknél fogva soha nem vallanak be, hogy egyedül vannak. Csak párbeszédhelyzetben vagy cselekvés közben látjuk őket. Mintha ők irányítanák úgy a történetet, hogy semmi ne derüljön ki róluk. Egyedül maradnak a kimondatlan gondolataikkal, egyedül vannak a saját történeteikkel, melyek csak akkor ütköznek a másikkal, amikor egy (beszéd)helyzetbe hozzák velük.

Örkény, amikor megfogalmazza, hogy mi a groteszk, tulajdonképpen szó szerint veszi azt, hogy a feje tetejére állt minden: „Ímhol egy temetés! Fölhulló hópelyhek közt fölcöpögő könnyek fátyolán át végignézhethetjük, amint a sírásók két vastag kötélén fölbocsátják a koporsót.” (Arról, hogy mi a groteszk) Groteszk vagy nem, a világ a feje tetején áll, és nem tűnik úgy, hogy hamarosan lábra áll. És mert félünk az egyedül töltött időnkben bárminnyit is áldozni, mindig görcsösen kérdezzük meg mást is: ne haragudj, van egyperced? És nincs garancia arra, hogy a válasz igen lesz!

Kategória: ÖrkényLátó

Denumire autor: Fodor Györgyi

Látó Szépirodalmi Folyóirat